

ИРИНА Р. МИЛУТИНОВИЋ*
Институт за европске студије
Београд

УДК 159.923.2(4)
Монографска студија
Примљен: 22.08.2017
Одобрен: 23.09.2017
Страна: 491-505

О ПЕРСПЕКТИВАМА ЕВРОПСКОГ ИДЕНТИТЕТА**

*Sero venientes male sedentes ossa.*¹

Сажетак: У раду се разматрају различите перспективе европског идентитета, полазећи од актуелних интеграционих и дезинтеграционих потенцијала Европске уније. Сложен преплет односа између културног, националног и политичког идентитета представљен је кроз релевантне теоријске парадигме. Научним аргументима је показано да у Европи не постоји културни идентитет који уједињује све Европљане, те да у промишљању перспектива европског идентитета, појмове етнос и нација није могуће превазићи пуким идеолошким дискурсом. У закључку се разматрају могућности особеног политичког идентитета грађана ЕУ, који не укида посебности националних и културних идентитета, и занима се на: расподелу суверених права на националној и европској равни; партиципативној демократији у којој грађани непосредније учествују у политичком процесу; загарантованим социјалним правима.

Кључне речи: идентитет, култура, нација, политички идентитет Европска унија

Интеграциона и дезинтеграциона перспектива ЕУ

Перспективе Европске уније потребно је дискутовати кроз преплет актуелних интеграционих и дезинтеграционих механизма. Аргументи који имају политичку снагу за ослабљивање евроинтеграција су криза демократског легитимитета и институционални дефекти управљања у ЕУ, и у вези с овим све убедљивија комплексност идентитетских питања.

Опадање уверености грађана Европе да им тзв. европски пројекат може обезбедити већу сигурност и просперитет него суверене националне државе материјализовано је кроз пораст евроскептичних гласова на изборима за Европски парламент 2014. године. Избори који су потом уследили у национал-

* irina.milutinovic@gmail.com

** Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта Института за европске студије под бројем 179014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Р. Србије.

¹ „Они који касне, седају на лошија места“ (латинска изрека).

ним аренама потврдили су пораст неповерења грађана широм ЕУ у односу на централизовање политичке власти у Бриселу, која преузима надлежности јавних политика из оквира националне управе. Један од аспеката кризе европског пројекта видљив је кроз неспремност грађана земаља-чланица да обавезу своје владе на сарадњу у вези са мигрантским питањем у оквиру шенгенског режима. Чак иако, према немачком предлогу, удео уједначено распоређених избеглица не би прешао 1% становништва у свакој држави чланици ЕУ, Шенгенски режим управљања отвореним границама је нарушен. Насумично убијање цивила широм ЕУ у терористичким акцијама које предузимају ратници цихада, иначе натурализовани грађани земаља ЕУ са пореклом из блискоисточних средишта или неретко рођени у Европи и потом радикализовани кроз контакте са Исламском државом, појачава снажно осећање страха и реafirмацију етнонационалистичких осећања.

Неуспех својеврсног симбола европских интеграција, Шенгенског споразума, одражава слабости демократског легитимитета и институционалне структуре ЕУ. Институције које располажу највећом моћи уједно су растерећене позивања на формалну политичку одговорност пред најширом демократском јавношћу: Европска централна банка, Европски суд правде и Европска комисија. Демократски легитимитет врховних институција за доношење политичких одлука, Европског савета и Савета министара ЕУ, је ограничен, будући да оне доносе одлуке обавезујуће за становништво на нивоу читаве ЕУ, при чему је то становништво ускраћено за могућност да им на нивоу ЕУ поверава или оспорава мандате у демократској изборној процедури. Одлучивање Европског савета одвија се по правилу иза затворених врата, у процедури којом се изведени закључак председника Савета сматра усвојеним консензусом, уколико нико од чланова није изразио неслагање. Европски грађани непосредно бирају само чланове Европског парламента, међутим, ово тело је ненадлежно у низу значајних питања од опрезивања и буџетске потрошње до значајних аспеката медијске и културне политике. Очигледно, ланац представљања грађана у одлучивању која се тичу њихових живота постао је сувише посредован, сложен и бирократизован.

Како овај систем функционише у управљању кризама? Видимо да Европска унија није имала добар одговор на мигрантску кризу. Даблински споразум који је предвиђао да земље првог уласка преузму одговорност за избеглице, тј. да их региструју и оцене захтеве тражилаца азила, такође је пао. Како је Немачка најпожељнија крајња дестинација за избеглице због свог либералног миграционог режима, тензије су се заоштриле пошто је Влада Ангеле Меркел позвала на удруживање терета кад је реч о избеглицама. Једна од земаља првог уласка Грчка, није имала капацитете за успешно спровођење обавеза из Даблинског споразума. Иначе, Немачка је претходно, инсистирајући на политици штедње, одбијала предлоге грчке владе за удруживање дуга и стварање еврообвезница, тврдећи да би оно произвело морални хазард за дужнике и демотивисало „реформу“. Дакле, недостатак институционалних инструмената демократског легитимитета Европска унија надокнађује технократским примењивањем дискреционих мера, при чему се сарадња неретко ослања на директно условљавање.

Према водећим теоретичарима евроинтеграција какви су Јирген Хабермас, Жак Дерида, Клаус Офе, Урлих Бек, Ентони Гиденс, и други, кризу демократског легитимитета ЕУ могуће је превазићи само успостављањем јединственог наднационалног механизма управљања фискалном и социјалном политиком, коме су демократски легитимитет дали сви европски грађани. Говорећи о будућности европског идентитета, Хабермас и Дерида су још маја 2003, дакле пре избијања светске економске кризе, европски социјални модел идентификовали као кључни део европејства – концепт који подразумева интервенционистичку државу финансирану релативно високим порезима; гаранције ефикасне социјалне заштите; ограничавање или сузбијање економских и осталих облика неједнакости (Gidens, 2009: 13-14). У пракси, европски социјални системи су различити од државе до државе и ЕУ нема власт над њима. Баланс који су Европљани деценијама успевали да одржавају између државе и транснационалних тржишта успостављених кроз четири слободе, после велике економске кризе (2008) озбиљно је нарушен у корист тржишта. Стога Хабермас и Дерида предлажу реформисање европског социјалног модела, који је разједињен и угрожен под ударом глобализације. Сличног мишљења је Клаус Офе: он сматра да обезбеђење социјалних давања и јавних услуга мора да буде гарантовано на нивоу ЕУ, „у оквиру наднационалног тела с довољним легитимитетом да доноси одлуке које имају утицај на друштвену расподелу“ (Офе, 2016: 40). Ови аутори сматрају да европски пројекат може поново да стекне подршку грађана ЕУ, само ако их увери у кредибилну гаранцију социјалних права и економске заштите. Будући да ЕУ нема такве фискалне надлежности, њени управљачки капацитети су на овом нивоу уређености недовољни да уравнотеже економску ефикасност и социјалну правичност, из чега произлази потреба за фундаменталном ревизијом основачких и основних уговора (Офе, 2016: 106). У овом раду показале се да је таква ревизија потребна и у другим областима друштвеног и политичког живота ЕУ.

Еминентни европски интелектуалци објашњавају економске и правне механизме којима доказују, упркос несавршеностима садашњег устројства евроинтеграција, да би укидање еврозоне и повратак на време пре Шенгенског режима европску привреду превише скупо коштало. Стога се парадоксално закључује да „високодефектна машинерија асиметричне интеграције Европе и наднационалне израде политика мора да буде заокружена, а не укинута“ (Офе, 2016: 50). Писмо које су Ентони Гиденс и Урлих Бек објавили у јуну 2005. године у више од 30 глобалних медија поентира да би се људи унутар националних и културних идентитета осећали мање сигурним уколико би ЕУ била укинута. Њихов аргумент је да данас велики број спорних питања превазилази могућности разрешења у оквирима националних држава (према Gidens, 2009: 282).

Дакле, сви су сложни да је европски пројекат потребно реформисати, међутим, антитетезе ставова којима се заговарају опције од раздружења до међудржавног или савезног уређења прилично су снажне. Сложен сплет интереса детерминише интеграционе и дезинтеграционе перспективе ЕУ. У овом раду нећемо преиспитивати европски пројекат, већ је његов циљ да дискутује о могућностима европског идентитета у оквиру актуелног модела Европске уније.

Изазови европских идентитетских политика

Тешко се може замислити функционална демократска политичка заједница дужег трајања без заједничког идентитета с којим би се грађани поистовећивали. Идентитет можемо схватити као стално динамичну структуру конститутивних елемената које чине: а) континуитет (препознавање истоветности сопственог бића упркос променама које доживљава); б) представа о себи (идентитет се формира у односу према себи); в) представа коју окружење има о „мени“ (формира се и кроз однос са „другима“); г) јединственост (индивидуална суштина која не може престати да постоји а да биће истовремено не престане да постоји као истоветно); д) разноврсност (многострукост – различити елементи идентитета су подложни променама) (Šović и Halpern, Ruano-Borbalan, 2009: 32–33; Tap и Halpern, Ruano-Borbalan, 2009: 72–74). Идентитет се испољава кроз појединца, групу и друштво (Ruano-Borbalan, 2009: 7) и мења се кроз „селективно одбацивање и узајамну асимилацију идентификација“ (Mark и Halpern, Ruano-Borbalan, 2009: 48), јер његови поједини аспекти могу да делују комплементарно или конфликтно (Ruano-Borbalan, 2009: 7). Припадници одређене групе неретко свој идентитет препознају у ономе по чему се разликују од њених неприпадника.

Одређујући европски идентитет, кључно питање је у чему можемо идентификовати оно што чини његово „тврдо језгро“ – да ли је то култура, нација, или нешто треће?

У миту о Европи који приповеда о отмици и обљуби кћери феничанског краља Агенора, лепотице по имену Европа пореклом из Азије, коју је извршио врховни бог Пантеона Зевс прерушен у бика и на својим леђима је пренео из Феникије на Крит, изражена је, симболичним средствима и кроз митску свест, првобитна аутоперцепција Европљана с пореклом у древним азијским културама. Митотворцу је морало бити активно сећање на Критску цивилизацију, која је пре разарања у 15. веку пре н. е. од стране Ахајаца (народ са седиштем у Микени на Пелопонезу), преко поморских трговачких веза баштинила блиско-источно цивилизацијско наслеђе са центрима у Вавилону и Египту (Петровић, 2005: 105). Крићани су, дакле, зачетници културе чије су тековине Ахајци пренели у Микену, чиме је утемељен развој европске цивилизације. Тако се и у миту и у стварности коју он описује мешају културе са три континента, како би затим настала европска култура. Она је, дакле, од самог почетка хибрид. Читав низ елемената европске културе преузет је из блискоисточног цивилизацијског средишта. Значи ли то, онда, да европски идентитет нема своје аутохтоно културно језгро?

Према неким ауторима, оригинална култура Лепенског вира на тлу средњег и доњег Подунавља доказ је да успон европских култура није био условљен изолованим спољним утицајима са Блиског истока, већ је спонтано произашао из аутохтоног изворишта (Срејовић, 1969). Оно што је важно јесте да су градивни културни елементи преузимани из различитих просторно и временски удаљених изворишта, односно како су интерпретирани и уграђивани у

нове полифонијске односе у вишемиленијумском следу (Brodell, 1992). Ниједна култура није затворена, већ се развија у динамичном контакту размене који је предуслов за њен развој и не оспорава нужно њен аутентични хабитус. Страни елементи су у току дугог историјског развоја обликовани у духу специфично европског сензибилитета и доживљаја света, чије су кључне трајне детерминанте: дух индивидуализма, скептицизма и демократска политичка култура (Мајер, 2009, 30–31). Ове одреднице издвајамо као особености специфично европског развоја у односу на друга цивилизацијска средишта, које је Европа емитовала или дистрибуирала на друге континенте и у друге културе. Насупрот источњачком култу предавања апсолуту и узвишеног трпљења човека под несавладивим ударима судбине, грчка митологија приказује човека који је бунтован и пркосан пред истим неумитним силама (Петровић, 2005: 109). Из такве воље за индивидуацијом произашло је трагично осећање живота, нашавши израза у грчкој трагедији, као особеној уметничкој форми коју Исток није могао да створи (Петровић, 2009: 63). Побуна против апсолута која у европској традицији покреће друштвене промене, нашла је израза и у римској цивилизацији – нпр. кроз отпор провинција према римској управи који је распламсао хришћански покрет, или је остварена кроз интелектуални отпор религијским догмама средњег века (Мајер, 2009: 15-17).

Европска цивилизација има корене у два културна круга – индоевропском по језику а семитском по вери, када хришћанство ступа у антички свет. Обично се културне основе Европе одређују кроз формулу о три њена стуба: 1) хеленска култура, 2) римско право и 3) хришћанска религија (Коџминјски, 2009: 15). Неки аутори овоме додају и ренесансни хуманизам и рационализам у доба просвећености. Европа антици дугује научни метод промишљања света и концепт грађанског друштва, док хришћанство баштини принцип световности државе („цару цареву а Богу Божје“) и побуну против различитих облика дискриминације. Културни и религијски антагонизми који се у савременој Европи транспонују у политичку сферу потичу управо из раскола Хришћанске цркве, у којем су се баштинила два тока европске класичне културе – хеленистички и латински. Жак ле Гоф обе ове традиције уважава као равноправне носиоце европске културе, али их уједно препознаје и као „вододелницу“ најдубље и најтрајније поделе Европе (Ле Гоф, 2010).

Развој културе и цивилизације се одвија са препрекама које се периодично супротстављају темељним вредностима друштва и производе својеврсне идентитетске кризе. Али тек у оном случају кад се промени више елемената идентитета и кад тај дисконтиуитет утиче на трајну промену унутрашње и спољашње перцепције неког идентитета, можемо говорити о његовој промени (Šovije u Halpern, Ruano-Borbalan, 2009: 33). Постоје различите модификације и испољавања наведених детерминанти европске цивилизације, у којој је било и периода њиховог оспоравања (нпр. појаве недемократских или тоталитарних владавина). Чак и ако би се оне могле тумачити као они променљиви елементи идентитета у оквиру или поред којих Европу препознајемо као исту, то не умањује контроверзе у вези са питањем шта све чини европски културни идентитет. Разлике су се показале непремостивим приликом креирања нацрта Ус-

тава Европске уније 2003. године, када су одбачени многи предлози услед немогућности да се оствари консензус. Аутори преамбуле (иначе нератификованог) Устава су у његовој финалној верзији изоставили хришћанство као један од конститутивних фактора Европе, док је експлицитно споменуто хуманистичко наслеђе. Либерали и социјалдемократе су овим чином надгласали представнике конзервативаца и хришћанских демократа (Мајер, 2009: 15-17).

Испоставља се, дакле, да је у Европи одувек постојало мноштво културних идентитета, али да и даље не постоји онај један који уједињује све Европљане.

* * *

Размотримо сада основаност тумачења етнице и нације као везивног ткива на основу којег се препознају колективни идентитети Европљана, и њихову могућу улогу у конфигурисању јединственог европског идентитета. Следи кратак преглед основних теоријских парадигми.

Етница (етничка заједница) се дефинише као тип колективног идентитета, који представља људску заједницу стабилну у времену; инсистира на претпостављеним крвним везама и фенотипској блискости; има заједничке корене и традицију оличену у целини заједничких обичаја; препознаје се по етнониму, језику и вери као примордијалним елементима идентитета, и наглашава значај митова о лози и историјских сећања (Formozo и Halpern, Ruano-Borbalan, 2009: 298–303). Разликује се од расе, која је биологистички појам, и нације, која подразумева политичку организованост заједнице. Тезе о етничком идентитету су критиковане од почетка шездесетих година прошлог века, када се у теорији наглашава парадокс мене и трајности као његово суштинско одличје, при чему се тврди да се „дефиниције и границе етничитета граде и реконструишу у непрекидној интеракцији између група“ (Barth, 1998). Тврдећи да не постоји никакав „урођени идентитет“, ова линија истраживача етничке идентитете оспорава као измишљене творевине, које су увек у реконструкцији, и квалификује их као инструменталистичке: људи се идентификују са неком групом претежно због заједничких интереса а мање због убеђења у заједничко порекло (Formozo и Halpern, Ruano-Borbalan, 2009: 298–299).

Према мишљењу Антони Смита, у основи већине савремених нација је управо етнички идентитет (Smit, 1998: 30), премда постоје успешни примери обликовања нације без етнице као основе: Америка, Аустралија, и др. Етничко схватање нације подразумева да човек „органички“ остаје припадник заједнице свог рођења и када напусти ту заједницу, емигрира, и тел. Премда се у знатној мери преклапају, етница и нација су различити појмови. За разлику од етнице, нација поседује територијални суверенитет, уређен правни и институционални систем, јавну културу и економско јединство (Smit, 1998: 30, 68; Tijes и Halpern, Ruano-Borbalan, 2009: 30).

Свака нација садржи грађанске и етничке елементе заступљене у различитим степенима и облицима, који произлазе из два модела обликовања нације: грађанско-територијални и етничко-генеалогски (Smit, 1998: 28).

Један је западни или грађански модел нације, као политичка заједница настала од језгра етничке државе, под покровитељством аристократије, и пу-

тем постепене централизације и бирократизације коју предузима држава, како би инкорпорирала средње класе и периферне регије (Smit, 1998; Tijes u Halpern, Ruano-Borbalan, 2009; Plesner, 2005; Baškjevič, 2009). Тако је настао модерни концепт по коме припадност нацији представља израз рационалног и уговорног избора појединца, који од њега захтева само доказивање лојалности тој отвореној и демократској политичкој заједници (примери овог типа су британска и француска нација). Друга је етничко-генеалогска концепција формирања нације, за коју је репрезентативан немачки пример. Преображај етничке и политичке нације врши се на основу заједничког наслеђа и актуелне сагласности да се живи заједно. То је процес који се одвија „одоздо“, из ирационалних капацитета заједнице и њеног етнорелигијског језгра, а предводе га национални интелектуалци и просветитељи чија је мисија да мобилишу народ позивајући се на етноисторију, језик, веру, обичаје заједнице (Smit, 1998: 101, 111–112). Национални идентитет се по овом моделу признаје на основу етничких и културних критеријума. Разуме се да и једна и друга парадигма подржавају вишедимензионалност националног идентитета, што значи да се он може преклапати са другим колективним идентитетима, какви су верски, класни, етнички, и др. Нација је један од нивоа испољавања личног идентитета. Последња запажања су значајна за промишљање могућности европског политичког идентитета, чије ћемо стратегије размотрити у следећем поглављу.

Међутим, концепт националног идентитета има и своје убедљиве опоненте. Још од Огиста Конта и Џона Стјуарта Мила, преко либерала и социјалиста 19. века, до постмодернистичке концепције студија културе које су произашле из следбеништва Мишела Фукоа, појам националног идентитета подложен је преиспитивању, превазилажењу и негацији. Савремена струја мишљења чији су представници Едвард Саид, Гајатри Спивак, Пол Гилрој, Ардун Ападурај, Хоми Баба, Недерфен Питерзе, Бенедикт Андресон, и др., појам идентитета тумачи кроз следеће одреднице: измишљена категорија; мноштвеност; хибридни одн. мешовити; нису датост, већ су створени у оквиру дискурса тј. одређене контекстуалне равни. На трагу ове интелектуалне линије, национални идентитети су такође измишљени, имагинарни конструкти, засновани на митским представама. Основна теза је да нема урођеног, природног идентитета, већ националне идентитете чине представе које су изграђене у току историје и које се активирају зависно од околности... Фиксним идентитетима се супротстављају покрет и миграције, коренима и извориштима – путање. „Култура детериторијализације промовише нови интернационализам који чине мигранти“ (Šobe, Marten, 2014: 306). Концепт „медијаскејпа“ (mediascape), односно „менталних пејзажа“ или „етнопејзажа“² замењује било какав фиксирани идентитет.

У постмодернистичком дискурсу је видљив редукционизам на она антрополошка и етнологска истраживања која подржавају концепте транснационалних и трансродних идентитета. Национализми су, колико друштвени и по-

² Означава транснационалне симболичке конструкције које стварају мигранти уз помоћ савремених комуникационих технологија и глобалних медија, а настају прожимањем културе порекла тј. сећања на њу и нове средине.

литички покрети и културне доктрине, толико и идеологије, те као такви „нису ништа измишљенији од других идеологија“ (Smit, 1998: 24, 116–117). Затим, свођење етничких и националних идентитета на инструментализацију и њихову политичку злоупотребу је логички редуccionизам: идентитет се тумачи као могући извор сукоба по себи, а чињеница да се широм света ови идентитети на политички начин злоупотребљавају, није њихово једино својство. Коначно, чак и уколико је истинита теза да је идентитет могућ само кроз изборе индивидуалног представљања и да представља само „привремене стабилизације“ (Стјуарт Хол), тај избор се мора вршити између елемената које усвајамо и које одбацујемо према одређеним критеријумима, а на некој основи која је постојана и кохерентна (уколико се ради о непатолошком бићу³). Самоидентификација није једини, већ један од елемената идентитета. Уколико идентитет видимо само као отворен и флуидан, онда то значи да смо издвојили његову динамичност и пренагласили једну димензију његове структуре – променљивост, занемаривши оне елементе који су фиксирани. Антрополошка истраживања доказују и да већи део светског становништва, поред позајмица, остаје везан за културу порекла и идентитет у оквиру којег су људи одгајени (Šobe, Marten, 2014: 310). У току последњих неколико година у Европи се уочава поновно оснаживање привржености етничкој самоидентификацији, што се тумачи као последица страха од идентитетске угрожености изазване како глобализацијом тако и новим миграционим изазовима. Потрага за изворним цивилизацијским уточиштем неких натурализованих Европљана најчешће је видљива кроз облике регионалног, етничког и нарочито религијског самоидентификовања, које екстремни израз има у фундаментализму (Grataloup, 2014).

Кључно питање је како усагласити интересе и аспирације нових досељеника са европском цивилизацијом матрицом. Антрополог Арнолд Епстајн (Arnold Leonard Epstein) својим истраживањима скреће пажњу на емоционалне основе идентитета, наглашава континуитет у друштвеним односима на уштрб промене и, посебно, значај етничких и професионалних идентитета имиграната у новим срединама са различитом друштвеном организацијом (Epstein, 1978). Нашавши се у новој средини, имигранти изграђују своје идентитете кроз динамику између културе порекла и вредности друштва усељења, покушавајући да „сачувају јединство свога ја у оквиру промењене структуре представа и вредности“ (Kamijeri u Halpern, Ruano-Borbala, 2009: 108). Из настојања да смање напетости између себе и нове околине, да се интегришу у друштво и самовреднују, досељеници примењују одређене идентитетске стратегије (стратегije прилагођавања) (Ruano-Borbala, 2009: 9). Искуства вишевековне европске интеграције показују да су заступљене најразличитије модификације и степени акултурације, који се стално мењају: од настојања да се интегрише у начин живота земље пријема, задржавајући везаност и за вредности културе порекла; преко покушаја да се у потпуности усвоји култура земље пријема и асимилује с њом; до изоловања традиционалних вредности културе порекла у „капислама“ приватног живота и паралелних друштава, или негирања вредно-

³ Овде се израз патолошки схвата као сувише велика променљивост, непостојаност, вишеструка личност (Mark, 2009: 41).

сти и изражавања непријатељства према култури уселења, уколико стратегије прилагођавања претрпе неуспех.

С друге стране, државе имају своје инструменте којима спроводе политике идентитета. Не постоји универзални модел интеграције који је применљив у свим европским друштвима, јер његова успешност зависи од низа фактора. Пре свега, немају сва друштва исти поглед на идеје мултикултуралности и космополитизма. Политика идентитета је део јавних политика који се односи на уобличавање вредносних, културних и институционалних образаца друштва и спроводи се преко носилаца обележја – идентификатора. Интегративну улогу имају устави, религијске институције, установе културе, системи права, политички клубови, војска, медији. Улога образовног система је још од епохе просветитељства до данас била да стандардизује образац културе на читавој територији државе. У 19. веку значајну улогу формирања националних идентитета одиграла је језичка политика. Савремене европске државе балансирају између политике интегративне заштите (културе нације) и политике подстицања културне разноликости.

Као парадигматичан европски пример територијалног национализма наводимо идентитетску политику Француске. Културна и верска унификација друштва већ 150 година асимилије досељенике претежно из некадашњих француских колонија у Африци, од чега су француска привреда и демографија имале велику корист. Људи пореклом из имиграције постајали су Французи кроз постепену интеграцију која временом доведе до потпуног стапања у француску нацију, углавном у току друге генерације, тако да њени потомци често забораве порекло свог имена (Milza и Halpern, Ruano-Borbalan, 2009: 320). Идентитет друге генерације бива битно промењен у односу на генерацију досељеника. Истраживања су показала да је процес асимилације успешније спровођен међу досељеницима из бивших колонија, који су познавали француску културу из периода пре емиграције и већ имали развијен однос према Француској као према метрополи (Milza и Halpern, Ruano-Borbalan, 2009: 318-319). Последњих година овај систем интеграције показује знаке слабости, под притиском нових емиграната који долазе из подручја Северне Африке и Блиског истока, а који су временски или просторно и временски удаљени од бивших француских колонија и који су изграђивали примарне идентитете под другачијим утицајима.

Главни инструменти идентитетске политике били су образовни систем и принцип лаицитета: школа је од досељеника начинила Французе по језику и култури, а друштвене норме које су успостављене независно од религије чиниле су да се сви грађани Француске осећају равноправним. Религијски партикуларизми су у Француској потпуно потиснути у приватну сферу, када је, 2004. године, на основу извештаја Стазијеве комисије за лаицитет коју је основао председник Републике, усвојен закон којим је у школама и колецима прописана забрана ношења знакова или одеће којима се отворено манифестује припадност религији. Дакле, религије су равноправне, а грађани су слободни да истичу обележја верског идентитета у приватном окружењу. С друге стране, цивилизацијско начело које је уткано у темељне акте Револуције и Републике

и на које је Француска поносна, јесте грађанска слобода мишљења и изражавања. Ово зајемчено право, међутим, последњих година је на драматичан начин реактуелизовано на нивоу дебате: ако је карикатуриста „Шарли Ебдоа“ слободан да у јавном простору карикира верска осећања људи, не изводи ли их управо он, онда, из приватне у јавну сферу? Практиковање законом гарантованог права не значи да је то и друштвено одговорно понашање у одређеној ситуацији. С друге стране, да ли би се забраном објављивања садржаја који потенцијално повређују осећања верника донела претежна корист или штета за савремено демократско друштво?

Последњих година се широм Европе интензивирају терористички напади чији су актери исламски фундаменталисти, неретко регистровани као грађани европских држава. Још је 80-их и 90-их година прошлог века у Француској регистрован револт и градско насиље од стране млађе популације потомака имиграната, који су себе перципирали као жртве расизма а ислам доживљавали као симболичку димензију живота која им омогућава да издрже тешке услове рада и да се осећају делом друштва (Wieviorka, 2005). Слично томе, немири у Олдаму, Лидсу, Брадфорду и другим британским градовима крајем прошлог и почетком овог века показали су да су њихови учесници били претежно имигранти друге генерације, који су се бунили сматрајући да друштво не испуњава своја обећања и тражили да се потврде њихова права британских грађана. Спроведена истраживања указала су на могућност да би наредна генерација могла да се врати вредностима својих културних корена, па и да добију радикална обележја, у чему им помажу електронске комуникације (Giddens, 2009: 155–156).

Успешност европске интеграције додатно компликује појава затворених паралелних друштава која се заснивају на неевропској етничкој или културној традицији. У том смислу је нарочито неповољан потенцијал исламске фундаменталистичке мањине, чији припадници у свом верском систему имају прописане норме политичког деловања и искључују вољу да се интегришу као грађани у складу са европским вредностима. Значи ли то да се обистињују прогнозе Семјуела Хантингтона, који је био уверења да етнички и религијски идентификатори најснажније мобилишу људе? Упркос аргументованим критикама изреченим против појединих теза Хантингтонове теорије, у истраживањима последњих година су се етничке и религијске споне у већем делу света показале изненађујуће отпорним и кохерентним (Ruano-Borbala, 2009: 325).

Европска унија своје тековине грађанског друштва брани у Основном споразуму и другим споразумима, дефинишући људска и грађанска права као индивидуална а не колективна права, дакле права која појединац прихвата као обавезујућа кроз своју праксу и која подразумевају одговорности (Majer, 2009: 80). Овим се елиминише додатни партикуларизам културних или верских колективитета, који би износили одређене захтеве, контролисали припадност колективу и управљали политичком акцијом. Акултурација је перманентан процес често ограничених могућности, које зависе од природе досељеничких заједница и карактеристика доминантног друштва и културе. Ђурковић у поговору књиге пољског аутора оцењује да ће будућност савремене ЕУ „у вели-

кој мери зависити од тога колико буде успела да нађе механизме за интеграцију новопридошлих становника, обичаја, култура у стандардни европски образац живота и пословања“ (Ђурковић, 2007: 306). Националне државе су, као једини признати конституенти Европске уније, носиоци идентитетских политика. Оне имају задатак да спроводе европске вредности, изналазећи инструменте идентитетских политика. Њихова ефикасност зависиће од уважавања локалних специфичности политичке културе, неравномерности економског развоја различитих европских друштава, демократске воље њихових грађана, као и њихове различите традиције.

Констатујемо да у промишљању перспектива европског идентитета, појмове етнос и нација није могуће превазићи пуким идеолошким дискурсом, нити њихову реалност смеју игнорисати одговорне политике.

Уместо закључка: пропитивање политичког идентитета ЕУ

Актуелни модел Европске уније у приличној мери кореспондира са концептом грађанско-територијалне изградње политичке заједнице – бирократска интеграција спроведена је под покровитељством елита, „одозго“, путем технократске инкорпорације националних држава и потом постепене централизације. Недостаје јој онај елемент тзв. територијалног национализма у којој припадност грађана представља израз рационалног и уговорног избора појединаца, који заједници доказују лојалност на целој њеној територији и са њом се идентификују. Теоретичари евроинтеграција попут Урлиха Бека и Јиргена Хабермаса, закључујући да Европа није, нити ће икада постати нација, залажу се за пројекат постнације или наднационалне Европе, тј. „космополитске нације“ која ће кроз „конститутивни патриотизам“ учврстити демократију у транснационалном европском простору (Beck, 2012; Habermas, 2001).

Противници ове идеје сматрају да визија наднационалног европског друштва представља његову демагошку деградацију и наводе аргументе у прилог Европе држава-нација: међудржавни поредак конституисан је и опстаје по територијално-грађанском моделу нације; национална држава је задужена за спровођење глобално донетих политичких одлука; она је потврдила своју ефикасност у рату и миру; национални идентитет је главни облик поистовећивања с колективом, јер врши моћнији и трајнији утицај него други колективни идентитети; умерени национализам представља најважније средство за политичку солидарност (Smit, 2010; Gidens, 2009; Majer, 2009). Наведени аутори предвиђају да ће у догледној будућности и у било ком коначном облику Европске уније нација задржати примат, све док се потребе које та врста заједништва задовољава не буду адекватно задовољавале другим врстама поистовећивања.

Актуелна Повеља о европском идентитету⁴ не може помоћи да се разреши конфронтација становишта. Она не изражава никакве културне ни поли-

⁴ Донета је 28. 10. 1995, на 41 редовном Конгресу ЕУ у Немачкој.

тичке посебности по којима је Европа јединствена, већ промовише универзалне вредности: слобода, мир, људско достојанство, равноправност и идеју социјалну правде. Питање је како рedefинисати европски идентитет и обезбедити његову демократску виталност. Да ли је могуће замислити европско заједништво као форму удруживања утемељеног на особеном политичком идентитету грађана, и какав би био његов однос према културном и националном идентитету?

Најпре, размотримо однос између културног и политичког идентитета. У различитим периодима европске историје показало се да између културне и политичке сфере могу да се формирају различите релације: подударање међу њима може да буде од користи, али може и да успорава или спречава развој заједнице (Мајер, 2009: 43–44). С друге стране, искуства показују да је могућ суживот различитих културних идентитета у оквиру исте политичке заједнице; другим речима, јединствен политички идентитет не захтева нужно и постојање јединства културног идентитета. Чињеница на коју је у овом раду указано – да у Европи постоји мноштво културних идентитета, али не и онај један који уједињује све Европљане, сама по себи не суспендује стварање европског политичког идентитета, ако га дефинишемо као рефлексивно оријентисано заједништво ангажованих и одговорних људи, који су окупљени око договореног минимума заједничких политичких интереса и обавезујуће демократске политичке културе. Овим се предлаже интеракција културних идентитета локалних заједница и политичког идентитета целине ЕУ, у којој сви подједнако утичу на политичке и др. одлуке, које се, пак, свих тичу (Мајер, 2009: 54–55; 91). Политичка идентификација би на тај начин дала неопходни обновљени демократски легитимитет ЕУ.

Ако погледамо однос између националног и политичког идентитета, уочићемо много анимозитета, како у прошлости, тако и у савременој Европи. Међутим, грађански политички идентитет не искључује нужно националне идентитете, јер историја је показала да национални идентитет може да поспешује поредак демократске правне државе – као што може и да разграђује грађанске интегративне процесе, уколико га таквим учине одређене околности (Мајер, 2009: 131). Механичко наметање концепта наднационалне Европе не само што би из тог угла могло да буде штетно, оно је за сада и формално немогуће, јер једини признати политички актери у оквиру Европског савета и Савета министара ЕУ су управо националне владе. Уосталом, најмоћније и највеће светске државе – САД, Кина, Индија и Русија, су декларисане националне државе, које партиципирају у различитим формама транснационалног регионализма. Постмодерни конструкти који политички идентитет Европљана виде само као развојну етапу на путу формирања политичке културе космополитског грађанства, имају неколико препрека: национални идентитети су на различитим ступњевима развоја, дакле не могу сви народи истовремено и равноправно да ступе на ниво наднационалног грађанства; ресурси за активизам су неравномерно распоређени; не желе сви грађани света такву пројекцију идентитета у правцу космополитизма, јер се заједнице ослањају на сопствена искуства и интересе који нису увек комплементарни са космополитским; коначно,

идентитету се морају признати фиксни елементи, јер уколико их нема, нема ни идентитета – то онда није идентитет већ химера.

Данашње институционално устројство ЕУ и његов демократски дефицит не уливају оптимизам у погледу могућности успостављања такве политичке културе са којом ће сви њени чланови бити сагласни. Исувише посредован, централизован, бирократизован и неретко технократски модел одлучивања иза затворених врата крив је за ефекат деполитизације грађана и дисперзију идентификације са ЕУ. Основна предиспозиција формирања политичког идентитета јесте активна јавност; он настаје и одржава се у јавној сфери. Стога је потребно политичку праксу врховних институција ЕУ изместити у оквиру неке врсте перманентне јавне трибине, како би нпр. присуство јавности путем медија на седницама Савета министара осигурало виши степен транспарентности, аргументованости и легитимитета у одлучивању (Мајер, 2009: 129–135). У том циљу било би сврсисходно размотрити снажнију интеграцију на плану медијске и образовне политике (као инструмената европског политичког идентитета), које су до сада биле скрајнуте у односу на интеграције које омогућавају ефикаснију производњу капитала.

У корпусу разноврсних перспектива систематизујемо неколико наратива око којих је могуће промишљати о заједничким основама европског политичког идентитета: 1. прецизно делегирање надлежности и одговорности институција кроз поделу суверених права на различитим нивоима – националној и европској равни; 2. партиципативна регионална демократија у којој грађани надзиру доношење одлука и учествују у томе; 3. загарантована социјална држава и ограничење транснационалног тржишта у духу Повеље о социјалним правима. Пре свега, то би морао бити нови тип колективног идентитета који обухвата и не укида појединачне нације, а око кога би био успостављен најшири консензус свих европских грађана; таква свест о поистовећивању са заједницом која се обавезује на одређене норме и одговорности које из њих произлазе. Томас Мајер и Мануел Кастелс сматрају да је овакав идентитет не само нужан него и могућ. У овој перспективи културу и нацију не третирамо као базу за изградњу идентитета, већ је то сагласност око минимума обједињених политичких интереса временски ороченог трајања, према формули: променљива већина доноси привремене одлуке. Овакав пројекат не искључује по себи могућност надилажења националних перспектива у некој будућности, међутим, оно би било оправдано само као израз демократске воље „базе“, који долази „одоздо“ на основу заједничке сагласности, а не као идеолошки конструкт у интересу транснационалног капитала.

Председник Европске комисије Жан Клод Јункер је у „Белој књизи“ из марта 2017. године представио пет сценарија развоја ЕУ, од којих је пројекат „Европа у две брзине“ озваничен потписивањем нове Римске декларације на самиту у Риму, поводом прославе 60. годишњице ЕУ (ЕС, 2017). Време које је пред нама показаше да ли ће овај пројекат допринети или дугорочно одложити стварање заједничког политичког идентитета грађана Европе.

Литература:

1. Barth, Frederick (1998): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Defference*, Waveland Press Inc, Long Grove, Ill
2. Baškjevič, Jan (2009): „Država i nacija u Evropi na prelasku iz 18. u 19. vek“, *Evropska civilizacija* (ur. Kožminjski Maćej), Službeni glasnik, Beograd
3. Beck, Ulrich (2012): „Evropski identitet“ (intervju), 7. 10. 2012, <http://pescanik.net/evropski-identitet/>
4. Brodel, Fernan (1992): *Spisi o istoriji*, Srpska književna zadruga, Beograd
5. Đurković, Miša (2007): „U potrazi za Evropom“ u: *Legenda Evrope* (Kuncevič Pjotr aut.), Clio, Bograd
6. Epstein A. L. (1978): *Ethos and identity: three studies in ethnicity*, Tavistock Publications Ltds., London
7. European Commission (2017): *White Paper on the Future of Europe*. Reflections and scenarios for the EU27 by 2025, Brussels
8. Gidens, Antoni (2009): *Evropa u globalnom dobu*, Clio, Beograd
9. Grataloup Christian (2014): *Geohistory of mondialization. The profound cultural renovation in a globalized world*, http://www.cvm.an.it/wp-content/uploads/file/Grataloup_Geohistory%20of%20mondialization.pdf
10. Grinberg, Danijel (2009): Od „igre velikih sila“ do Versajskog mira, *Evropska civilizacija* (ur. Kožminjski Maćej), Službeni glasnik, Beograd
11. Habermas, Jürgen (2001): “Why Europe Needs A Constitution”, *New Left Review*, 11, Sept/Oct 2001, London, <https://newleftreview.org/II/11/jurgen-habermas-why-europe-needs-a-constitution>
12. Halpern, Katrin, Ruano-Borbalan, Žan-Klod (ur.) (2009): *Identitet(i). Pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd
13. Hantington, Semjuel (2000): *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, 2. izdanje, CID Podgorica / Romanov Banjaluka
14. Maćej, Kožminjski ur. (2009): *Evropska civilizacija*, Službeni glasnik, Beograd
15. Majer, Tomas (2009): *Identitet Evrope. Jedinstvena duša Evropske unije?*, IP „Albatros Plus“ / JP „Službeni glasnik“, Beograd
16. Ofe, Klaus (2016): *Evropa u zamci*, Službeni glasnik, Beograd
17. Plesner, Helmut (2005): *Zakasnela nacija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci / Novi Sad
18. Smit, Antoni (2010): *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd
19. Šobe, Fransoa, Marten, Loren (2014): *Međunarodni kulturni odnosi*, Clio, Beograd
20. Stojković, Branimir (1995): *Kulturna politika evropske integracije: Evropska unija i Savet Evrope*, Institut za evropske studije Beograd
21. Wieviorka, Michel (2005): *Violence in France*, Nov 18, 2005, <http://riotsfrance.ssrc.org/Wieviorka/>
22. Le Gof, Žak (2010): *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci
23. Petrović, Sreten (2005): *Kulturologija*, Čigoja, Beograd
24. Srejović, Dragoslav (1969): *Lepenski vir. Nova praistorijska kultura u Podunavlju*, SKZ, Beograd

ABOUT EUROPEAN IDENTITY PERSPECTIVES

Summary: This paper considers different perspectives of the European identity regarding actual EU integrational and disintegrational potentials. Mixture of relations between cultural, national and political identity is presented through relevant theoretical paradigms. The fact that unique cultural identity, which unites all the Europeans, doesn't exist is proved by scientific methodology. Furthermore, thinking perspectives of European identity can't overcome terms ethnos and nation just by ideological discourse. In the conclusion we analyse possibilities of special political identity of EU citizens that doesn't cancel national and cultural identities and is based on: sharing sovereign rights between European and national platform; participative democracy where citizens take a part in political process more directly; guaranteed social rights.

Key words: identity, culture, nation, political identity, the European Union